

ALGIRDAS SAUDARGAS

Mokslinių tyrimų kryptys: biofizika, matematinis modeliavimas biologijoje ir medicinoje.

DOI: doi.org/10.35321/all84-14

SUSITIKIMAI SIELOS PEIZAŽUOSE BEI VIENO ŽODŽIO ISTORIJA

Praėjo daugiau nei keturi dešimtmečiai. Paimu į rankas tris mašinėle rašytų lapų kopijų pundelius. Kopijuotos įrengimu, nebepamenu, kodėl vadintu „era“. Lapai surišti į viršelius, pagamintus iš plastmasinio aplanko, susegti storomis sąvaržėlėmis. Taip ir parašyta: Oskaras Milašius; Rinktiniai raštai, keturiuose tomuose. Ketvirtasis tomas nebeišėjo. Versta iš prancūzų kalbos. Vertimų pabaigoje paaiškinimai, bet nei vertimų, nei paaiškinimų autoriai nenurodyti. Nebepamenu, kas man davė šiuos (savi)leidinius. Nedalyvavau jų rengime ir leidyboje, todėl atmintyje neiškyla jokių faktų ar įvykių, tik tuometinė laiko dvasia ir apima nuotaika, kurią vadiname nostalgija.

Algirdo Patacko iniciatyva ir rūpesčiu 1978–1983 metais savilaidoje buvo publikuoti trys Oskaro Milašiaus raštų tomai. Pogrindiniame leidinyje *Pastogė* 1979–1980 metais Algio Galinio slapyvardžiu jis atspausdino studiją *Oskaras Milašius. Trys gyvenimai*. Dar 1977 metais kraštotyrininkų kelionę į Milašiaus gimtinę Čerėją jis aprašė apybraižoje *Talita, cumi...*¹. Atrodo, 2014 metų pavasarį kalbėjausi su režisieriumi Juozu Javaičiu. Režisierius prisiminė, kad apie Oskarą Milašių jis buvo sukūręs filmą. Tuomet paraginau pašnekinti sunkiai sergantį Algirdą Patacką, kol jis dar buvo su mumis. Šiame leidinyje pateikiama pokalbio su Patacku, įvykusio pačioje 2014 metų pabaigoje, stenograma.

¹ Šie kūriniai yra perspausdinti knygoje: Patackas Algirdas 2014: *LITUA*, Vilnius, 469, 492.

Tos žemės vardas – Lietuva – užvaldė mano protą ir jausmus.
 Aš trokštu jums atskleisti ją.
 Ateikit! Dvasioje nuvesiu jus į svečių kraštą,
 ūkanotą, glūdų, šnarantį...²

Kodėl Patacką? Kodėl apie Milašių? Patackas minėtoje studijoje apie Oskarą Milašių rašė: „Ne kūryba, ne pati literatūra jį jaudina visų pirma, o savosios sielos peizažas.“³ Posakis „savosios sielos peizažas“ – tai stilistinė priemonė, nurodanti poeto minčių ir jausmų pasaulį. Šia prasme Milašius buvo tikras peizažistas:

Esu aš lapkričio didžiulis sodas, ašarotas sodas,
 Kuriam nuo šalčio apleistieji virpa priemiesty senam;
 Kur vargana miglų spalva kartoja „Visada!“
 Kur taria žodį „Niekada!“ fontanų gaudesys vienodas.⁴

Peizažas pačia plačiausia prasme yra tinkama vieta susitikti. Tokia vieta yra parenkama, kad, kartu žvelgdami į tą patį kraštovaizdį, patirdami tuos pačius įspūdžius, išgyventumėm panašias nuotaikas. Tas pats peizažas sukelia žmonių sielose artimus atsiminimus ir išgyvenimus. Sielos peizažai, priešingai, patys yra nuotaikų, prisiminimų ir išgyvenimų sukelti. Siela savo peizažus pati kuria.

Oskaras Milašius ir Algirdas Patackas buvo Lietuvos idealo misionieriai. Ne idealios Lietuvos, bet Lietuvos idealo. Idealas labai plačiai suprantamas žodis. Turiu galvoje idealą ne kaip abstrakčią sąvoką, bet kaip aktyvų, žadinantį veikti pradą. Milašius 1919 metų kovo 29 dieną Paryžiaus Geografijos draugijos salėje pranešimą pradeda prisipažinimu: „Ilgai mažčiau, iš kur kyla tas gilus, apimantis mane jausmas, prisiminus tokią tolimą ir taip ilgai Vakarams nepažįstamą šalį – Lietuvą.“⁵ Apie ką jis kalba, tardamas „Lietuva“? Jis užsimena apie neseniai atkurtą valstybę: „Tad jums kalbėsiu apie naująją Lietuvą, apie tautą, kurios nepriklausomybę Taikos Kongreso nariai įvertino kaip vieną skubiausių

² Paskaita poeto surengtame vakare Paryžiaus Geografijos draugijos salėje: Milašius Oskaras 1919/2013: 1919 metų kovo 29 dienos konferencija. – *Lituanistinė ir politinė publicistika*, Vilnius, 34, vertė A. Vaičiulaitis (žr. Andrius Konickis 1996: ... *vienintelėj iš begalybės vietų nuskirtoj*, Vilnius, 26).

³ Patackas Algirdas 2014: *LITUA*, Vilnius, 474

⁴ Milašius Oskaras 2012: Miglos. – *Sutemų dainos*, Vilnius, vertė Vaclovas Šiugždinis, 28

⁵ Milašius Oskaras 1919/2013: 1919 metų kovo 29 dienos konferencija. – *Lituanistinė ir politinė publicistika*, Vilnius, 28, vertė A. Vaičiulaitis.

savo uždavinių, kaip naujo Rytų klausimo pačią šerdį.“⁶ Bet kuriam lietuviui, atvykusiam į Paryžių iš Lietuvos ar iš anapus Atlanto, nereikia mąstyti, iš kur kyla jausmai, prisiminus savo šalį. Prancūzų poetas, kuriantis nepriekaištinga prancūzų kalba, nors jo gimtoji kalba yra lenkų, nuoširdžiai prisipažįsta, kad jam reikia susimąstyti, iš kur tas jausmas. Iš kur tie peizažai: „Dvasioje nuvesiu jus į svečių kraštą, ūkanotą, glūdų, šnarantį...“; „Mus supa vandens lelijų kvapas, plėkstančių miškų garai...“; „Rūgščiai saldus aromatas tarsi seno nuvirtusio, po samanomis užmiršto medžio, lyg irimo po praeinančios liūtės vasaros pabai-goje“⁷? Neabejotina, kad šie vaizdiniai ateina iš gimtosios Čerėjos, bet kuo čia dėta Lietuva? Milašiaus giminėje nekaltbėta lietuviškai. Kada ten kalbėta baltų tarmėmis – kalbininkų ir archeologų diskusijų objektas. Vieta ne ta arba laikas ne tas. Galų gale visa tai parašyta ir ištarta prancūziškai: „Je vous conduirai en esprit vers une contrée étrange, vaporeuse, voilée, murmurante...“⁸

„Vienas vienintelis klausimas, o Hiramai, įprasmina didžiąsias mūsų kančias: *Kur yra erdvė?*“⁹

Geografinę, etninę ar politinę Lietuvą Milašius tik pradėjo pažinti. Jis rado ir pasirinko Lietuvą savosios sielos peizaže. Lietuvos idealas – tai erdvė, kuria apsigaubė, nes nebeturėjo vietos pasaulyje. Milašius daug keliavo, pažino pačius įvairiausius kraštus, laisvai kalbėjo ir rašė prancūziškai, vokiškai ir angliškai. Tuo metu jis buvo turtingas, nes paveldėjo savo protėvių įgytus miškus prie Dniepro. Tuos miškus pardavė rusams, įgydamas Rusijos vertybinių popierių. Po bolševikų revoliucijos Milašius liko visiškai beturtis. Lenkai jį pasmerkė kaip išdaviką, nes miškus buvo pardavęs rusams. Jis turbūt neklydo tvirtindamas, kad „aš, prancūzų poetas, vertai ar nevertai gerbiamas avangardinių grupuočių, būčiau galėjęs apsivainikuoti *rožėmis* Varšuvoje su daugeliu kitų savo pasaulio lietuvių. Tačiau vyliausi galėsiąs būti naudingesnis pasilikdamas po kukliu lietuvišku *kryžiumi*“¹⁰. Tai buvo sąmoningas pasirinkimas, bet ne šaltai racionalus, o grįstas giliu jausmu.

To paties jausmo vedamas, tame pačiame sielos peizaže, kurį pavadinome „Lietuvos idealu“, Milašių ir surado Algirdas Patackas. Įdomu, kad postūmį

⁶ Ten pat, 31.

⁷ Ten pat, 34.

⁸ de L. Milosz O. V. 1990: *Deux Messianismes Politiques*, Paris, 32.

⁹ Milašius Oskaras 2002: *Ars Magna. Slėpiniai. Aidai*, vertė Petras Kimbrys, 55.

¹⁰ Milašius Oskaras 1927/2013: *Du politiniai mesianizmai. – Lituanistinė ir politinė publicistika*, Vilnius, 167, 168.

imtis Milašiaus raštų leidybos jis gavo kelionėje į konkrečią vietą – į poeto gimtąją Čerėją, kur sutiko jo vaikystės mūzą – Ani, „mergaitę archangelo blakstienomis“, jau perkopusią šimtą metų...

Klausykite vėjo balso naktimis,
To seno gedulingo balso vėjo,
Keiksmų jau mirusių, lopšinės jūsų, dar gyvieji...
Klausykite vėjo.¹¹

Tai svarbi pamoka, kad ideali Lietuva – tai ne tas pats, kas Lietuvos idealas. Mes Lietuvoje – tai ne tas pats, kas Lietuva mumyse. Deja, šiandien giliais ir nekintančiais jausmais nebepasitikima. Jausmas šiandien ne apmąstomas, bet matuojamas spragtelėjimų gausa. Nebeieškome savyje Lietuvos idealo, bet kuriame idealios Lietuvos, kurioje norime patogiai įsitaisyti, projektus. Tai jokiū būdu nėra smerktina. Turime valstybę ir dera rūpintis jos ir jos piliečių saugumu bei gerove. Tam reikia žinių ir šalto racionalaus proto. Bet to negana. Lietuvą reikia rasti savyje, rasti ir pasirinkti.

Sielos peizažas yra ne ypač originalus literatūrinis tropas, perkeliantis realaus gamtovaizdžio terminą į psichologinę plotmę. Sielos peizažas turi tam tikrą sandarą. Nutapytas peizažas yra vienoks. Peizažas gamtoje turi žiūros tašką, kuris sutampa su žiūrinčiuoju. Tapyboje stengiamasi perteikti perspektyvą. Sėkmė priklauso nuo tapytojo talento. Gamtoje būnčiam nereikia talento ar technikos – jis pats ten yra. Gamtoje peizažas visuomet yra sielos peizažas. Vidinius sielos peizažus kuria pats gyvenimas. Gamtos vaizdai iš vidaus srūvančioje kūryboje patys tampa kūrėjo jausmų išraiškos kūrybinėmis priemonėmis.

Oskaras Milašius pasirinko Lietuvą kaip atspirties tašką. Milašius pasirinko atgimstančią tautą, kuriančią savo valstybę ir stojo ginti jos teisės į vietą Europos geopolitinėje erdvėje. Netrukus jis stojo šios šalies tarnybon. Privalome atvirai prisipažinti, kad be šio pasirinkimo Oskaras Milašius būtų likęs mums tik lenkų poetas, rašęs prancūziškai. Be jo apsisprendimo ginti Lietuvos pozicijas europinėse konferencijose, be jo entuziastingos publicistikos ir kovos už Vilnių, remdamiesi vien jo kaip poeto kūryba, gal būtumėm radę jam kur nors savo atmintyje kuklią vietą erdvėje tarp Adomo Mickevičiaus ir Česlovo Milošo. Šį pasirinkimą ir giluminius jo motyvus turėjo galvoje Algirdas Patackas konstatuodamas: „O. V. Milašiaus hieroglifas tebėra neiššifruotas.“¹² Neatrodė, kad per keturis dešimtmečius kas nors būtų šį hieroglifą „dekonstravęs“. Norėdami giliau suvokti šį pasirinkimą turime dar kartą paklausti: kas yra tauta?

¹¹ Milašius Oskaras 2012: Rudens daina. – *Sutemų dainos*, Vilnius, vertė Vaclovas Šiugždinis, 36.

¹² „Litua“, 469.

„Lietuvių tauta“ yra pirmieji Lietuvos Respublikos Konstitucijos, piliečių priimtos 1992 m. spalio 25 d. referendume, žodžiai, pagarbiai surinkti didžiosiomis raidėmis:

LIETUVIŲ TAUTA

- prieš daugelį amžių sukūrusi Lietuvos valstybę,
- jos teisinius pamatus grindusi Lietuvos Statutais

ir Lietuvos Respublikos Konstitucijomis,

- šimtmečiais atkakliai gynusi savo laisvę ir nepriklausomybę,
- išsaugojusi savo dvasią, gimtąją kalbą, raštą ir papročius,
- įkūnydama prigimtinę žmogaus ir Tautos teisę

laisvai gyventi ir kurti savo tėvų ir protėvių

žemėje – nepriklausomoje Lietuvos valstybėje,

- puoselėdama Lietuvos žemėje tautinę santarvę,
- siekdama atviros, teisingos, darnios pilietinės

visuomenės ir teisinės valstybės,

atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią

KONSTITUCIJĄ

Konstitucinės teisės žinovai jau XIX amžiaus pabaigoje nušlifavo tautos sampratą iki teisinės precizikos blizgesio. Tauta yra vienas iš trijų valstybės sandaros elementų. Kiti du – tai teritorija ir valdžia. Jei kas naiviai susidomėtų, kaip tauta, būdama valstybės elementas, gali pati tą valstybę sukurti, jam būtų atsakyta laiko ir karštų diskusijų nugludintais argumentais. Štai vienas iš atsakymo variantų, pateiktas šiuolaikiniame lietuviškame konstitucinės teisės vadovėlyje:

„Lietuvių tauta, prieš daugelį metų sukūrusi Lietuvos valstybę“, žymi pilietinės tautos branduolį, valstybės gyvenimo pradžią. Tačiau preambulės pradžioje įvardyta „lietuvių tauta“ – valstybės kūrimo pradininkė – virsta modernia pilietine bendrija preambulės pabaigoje, kur skelbiama, kad atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priimama ir skelbiama Konstitucija.“¹³

Argumentuose vartojamos sąvokos ir terminai nugludinti kaip jūros akmenėliai. Toliau paaiškinama, kad tauta, kuri pradžioje valstybę sukūrė, buvo „etniniame lygmenyje“, o sukūrusi valstybę pereina į kitą lygmenį – tampa „pilietine tauta“. Šia, konstitucinėje teisėje tvirtai įsišaknijusia, prasme žodis *tauta* vartojamas pagrindiniame Konstitucijos tekste. Tautos „etninis lygmuo“, iškilmingai pagerbtas didžiosiomis raidėmis, toliau nebepasirodo. Tai jau istorija. Moderni valstybė susideda iš įstatymais ir tarptautinėmis sutartimis apibrėžtos teritorijos,

¹³ Jarašiūnas Egidijus 2002: VII skyrius, 1.1. Valstybės sampratos problema. – *Lietuvos konstitucinė teisė*, Vilnius, 488.

demokratiškai išrinktos ir teisėtai veikiančios valdžios ir savo piliečių – pilietinės tautos.

Kodėl tuomet *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* žodį *tauta* aiškina kitaip: ‘istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą kilmę, žemę, kalbą, istoriją, kultūrą’? Tai nėra pilietinė tauta. Tai tauta „etniniame lygmenyje“, kartais taip ir vadinama – etninė tauta. Ar kalbininkai atmeta modernios tautos sampratą? Žinoma, ne. Kalbininkai puikiai žino, kas yra pilietinė tauta, ir jos neignoruoja, bet jie priima sprendimus pagal savo taisykles. Toks yra kasdienis, įprastas žodžio *tauta* suvokimas, o konstitucinės teisės specialistai suformulavo savo srities specialų terminą. Kalbos požiūriu tai netgi nėra kita žodžio reikšmė, bet atskira siauros srities specialistų vartoseną. Teisininkai tai žino ir pripažįsta kasdienę žodžio vartoseną. Todėl, kalbėdami apie valstybės teisinę sistemą, jie paprašo abi vartosenas atskirti kaip specialius terminus: *etninę tautą* ir *pilietinę tautą*. Mykolas Riomeris savo studiją *Valstybė* nuo to ir pradeda. Pradžioje jis parodo, kad nėra kuo žodį *tauta* pakeisti, atmesdamas terminus *visuomenė*, *liaudis*, *gyventojai* ir *žmonės*. Jis siūlė per brūkšnelį pridėti lotyniškus žodžius: etninę tautą vadinti „*tauta – natio*“, o pilietinę tautą – „*tauta – populus*“¹⁴. Tokia konstrukcija neprigijo ir šiandien, atrodo, visi tenkinasi žodžio prasmę interpretuodami pagal kontekstą. Toks yra, kaip matėme, ir Konstitucijos tekstas. Žodis *tauta*, kaip mums patvirtino minėto vadovėlio autoriai, visame Konstitucijos tekste reiškia pilietinę tautą. Sintaksės požiūriu visa preambulė yra vienas sakinys, o žodis *tauta* yra jo veiksnys. Semantikos požiūriu tauta preambulėje yra daugiareikšmė. Ji yra ne tik pilietinė tauta („atgimusios Lietuvos valstybės piliečių valia priima ir skelbia šią Konstituciją“), bet atskleidžia visą etninės tautos, per daugelį amžių atlikusios įvairių žygių ir virtusios modernia tauta, evoliuciją. Etninė tauta ir tautiškumas modernioje valstybėje niekur nedingsta. Moderni pilietinė tauta tėra etninės tautos rūbas, kuris būtinas šiuolaikiniame pasaulyje. Tą pripažįsta ir patys teisininkai, bet etninės tautos nesvarsto, palikdami tai visuomenės tyrinėtojams.

Istorikai domisi etninės tautos likimu istorijoje. Lietuvos istorijos tyrėjams etninė tauta yra svarbiausias tyrimo objektas XIX amžiuje: „Panašiai kaip ano meto Europoje, taip ir pas mus šis laikotarpis buvo ilgo lietuvių tautos tapimo, jos modernėjimo laikotarpis. Būtent saugodama senąsias valstybingumo tradicijas ir kurdama naujus nepriklausomos nuo unijos su Lenkija politinės egzistencijos siekius, lietuvių tauta vis labiau suvokė, kad *ji yra*. O lietuvių liaudis

¹⁴ Riomeris Mykolas 1995: *Valstybė ir jos konstitucinė teisė*. Pirma dalis. *Valstybė*. I Tomas. I. *Tauta kaip valstybės elementas*, Vilnius: Pradai, 1–12.

pamažu ėmė suprasti, kad ji yra tautos dalis. Kitaip tariant, lietuvių tauta darėsi tuo, *kuo ji pati norėjo būti*.¹⁵

Konstitucijos autoriams teisinę prasmę turi tik pilietinė tauta. Konstitucijos preambulė tėra simbolinę reikšmę turintis interpas į teisinį tekstą. Istorikams preambulę sudarančio sakinio turinys yra svarbus tyrimo objektas. Juos domina etninės tautos virsmas „pilietine tauta“, „modernia tauta“, „nacija“, „pagrindinio taksonominio lygio politinė teritorinė bendrija“. Jie aprašo šio virsmo etapus, remdamiesi rašytiniais šaltiniais, bet šio virsmo mechanizmus palieka aiškintis kitiems.

Monumentalios studijos *Europa. Istorija* autorius Normanas Davies'as atsisako pagrindinių nacionalinės tautos elementų tvirtindamas, kad „tautiškumo nereikia ieškoti nei kraujyje, nei žemėje ir netgi kalboje“, kadangi „visais tautiškumo klausimais svarbiausias dalykas yra žmogaus suvokimas, sąmonė“. Jis cituoja olandų istoriko G. J. Reniero paskaitą, perskaitytą 1945 metais Londono karališkajame koledže:

„Tautiškumas egzistuoja žmonių protuose, [...] tai vienintelė vieta, kur jis gali būti [...]. Už žmogaus proto ribų jokio tautiškumo būti negali, nes tautiškumas yra būdas žiūrėti į save, o ne *daiktas savyje*. Sveikas protas gali jį pastebėti, o vienintelė disciplina, galinti jį aprašyti ir analizuoti, yra psichologija [...]. Šis suvokimas, šis tautiškumo jautimas, tas tautinis jausmas yra kažkas daugiau už kurį nors vieną iš tautos bruožų – tai pati tautiškumo esmė.“¹⁶

Etninės ir politinės tautos sampratų priešpriešinimas ir jų atskleidžiamo prasmų lauko apmąstymas yra naudingas istorikams ar politikams. Tai padeda suvokti elzasiečių apsisprendimus politinėje įtampoje tarp Vokietijos ir Prancūzijos, pilietybės įteisinimą šių šalių įstatymuose ar Ernesto Renano sparnuoto posakio apie „kasdienį plebiscitą“ interpretacijas. Norėdami perprasti Oskaro Milašiaus apsisprendimą, turime paklausti Normano Davies'o patarimo ir kreiptis į psichologiją.

Įdomu, kad kelrodis slypi lietuvių kalboje. LKŽ randame dvi žodžio reikšmes. 1 **tautà** reiškia: 'įvairioms gentims telkiantis istoriškai susidariusi žmonių bendruomenė, turinti bendrą žemę, kalbą, istoriją, ekonominę ir kultūrinę gyvenimą'. Tai mūsų jau aptarta etninės tautos samprata. Tačiau LKŽ pateikia ir kitą 2 **tautà** reikšmę, kuri paaiškinta kaip 'savo krašto, namų ilgesys'. Jei priklausome tautai, tai suprantama, kad, jos netekę ar nuo jos nutolę, jaučiame ilgesį. Kad šis ilgesys reiškiamas tuo pačiu žodžiu, stebėtis netenka, nes LKŽ randame ir du veiksmazodžius. Kai tautos ilgimasi, *taučiamą*, kai nuo jos

¹⁵ Aleksandravičius Egidijus, Kulakauskas Antanas 1996: *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 14.

¹⁶ Davies Norman 2002: *Europa. Istorija*, Vilnius.

tolstama – *nutaustama*. Veiksmažodis *tausti*, paprastai vartojamas negatyvine forma – *nutausti*, turi dvi skirtingas reikšmes. Greta reikšmės ‘tolti, atprasti, atšalti (nuo savųjų, nuo namų); netekti tautinių savybių’ senovėje buvo vartojama reikšmė ‘ilgėtis namų, tėviškės, tėvynės, jausti nostalgiją’. Abi reikšmės priklausė vienam ir tam pačiam kontekstui, o jų išsakomas judesys ar trauka yra priešingų kryptių. *Tausta* toldamas nuo namų, o *taučia* artindamasis namų kryptimi. Taip LKŽ mus atveda prie psichologinio požiūrio į tautą. Tauta yra nostalgija.

Žodis *nostalgija* yra dirbtinis medicinos terminas iš XVII a. pabaigos. Per tris amžius jis patyrė įdomią evoliuciją ir buvo priimtas į beveik visų Europos kalbų kasdienį žodyną. Kaip rodo paviršutiniškas žvilgsnis į *Google* vertėją, šio žodžio nevartoja kultūriškai toliau nuo Europos esančios tautos ir savo kalbos grynumą itin saugantys islandai, škotų gėlai, airiai ir velsiečiai. Glaudžiai su Europa susiję turkai šį žodį vartoja. Iš jų arba iš rusų šį žodį perėmė turkmėnai ir uzbekai, bet ne kazachai. Be abejo, visos tautos turi žodžius, vienaip ar kitaip išreiškiančius namų ilgesį. Tokius žodžius turi ar turėjo ir Europos kalbos, pasiskolinusios nostalgiją. *Google* vertėjas terodo, kad žodis *nostalgija* šiose kalbose dominuoja vartosenoje. Taip atsitiko ir lietuvių kalboje. Žodis *nostalgija* sudarytas iš dviejų graikiškų sandų *nostos* ir *algos*. *Nostos* yra dar Homero vartotas žodis, reiškiantis kelionę namo. Prie jo dar grįšime. *Algos* šiandien sutinkame daugelyje medicinos terminų, pavyzdžiui, vartodami skausmą malšinančius vaistus – analgetikus.

Gioachino Rossinio operos „Vilius Telis“ uvertiūroje pasigirsta anglų rago ir fleitos atliekama melodija *Ranz des Vaches*. Tai šveicarų piemenų ragas Alpėse šaukia savo karvių bandą. Šveicarijos neutralitetas turi senas tradicijas, bet dažnai už jį tekdavo mokėti siunčiant rekrūtus į svetimas armijas. Šveicarų gvardiečiai būdavo ištikima apsauga patiems aukščiausiems asmenims, o šiandien jie tebesaugo Romos Popiežių. Jean-Jacques Rousseau savo XVIII amžiuje leistoje *Muzikos enciklopedijoje* tvirtina, kad šveicarų samdiniams buvo griežtai draudžiama dainuoti šveicariškas dainas. Mat dainos ar tiesiog išgirsta melodija, panaši į tą, kurią savo operoje panaudojo G. Rossinis, sukeldavo šveicarų samdiniams nesuvaldomą tėvynės ilgesį ir jie ne tik prarasdavo kovinę dvasią, bet tiesiog susirgdavo. Ta liga taip ir buvo vadinama – šveicarų liga (pranc. *mal du Suisse*). Pakliuvę į Prancūzijos ar Italijos lygumas jie taip ilgėjos savo gimtojo Alpių peizažo, kad tapdavo tikrais ligoniais. Žinomi ir mirties atvejai, medicinos požiūriu registruoti kaip insultai. Dažnai tokius ligonius tekdavo išsiųsti namo. Jie pasveikdavo vos išgirdę šią žinią. XVII amžiaus pabaigoje šiai šveicariškai ligai apibūdinti elzasietis gydytojas Johannes Hoferis sukūrė medicinos terminą – *nostalgija*. 1688 metais, baigdamas Bazelio universitetą, jis pateikė medicinos disertaciją apie savųjų namų ilgesį (vok. *Heimwehe*). Savo darbe jis dar vartojo žodžius *nosomania* ir *philopatridalgia*, bet apsisusto prie *nostalgijos*. Namų ilgesys, suvokiamas kaip liga, greitai išpopuliarėjo tarp kareivius ir

jūrininkus gydančių medikų. Nostalgijai priskiriami simptomai gausėjo, kol pati diagnozė pasidarė miglota ir abejotina. Šiam terminui buvo parengta kukli vieta užmarštyje tarp kitų pasenusių medicinos istorijoje vartotų žodžių. Taip neatsitiko. Šį žodį rasime apibrėžtą ne tik *Tarptautinių žodžių žodyne*, bet ir DLKŽ bei LKŽ. Šiandien *nostalgija* daugelyje kalbų vartojamas skolinys. Kaip šis medicinos terminas pateko į kasdienę vartoseną ir ką jis iš tiesų reiškia?

Kai J. Hoferis nusprendė šveicariškai ligai suteikti specialų medicininį terminą, Trisdešimties metų karas (1618–1648) buvo ne per seniausiai pasibaigęs ir Europa mėgino pradėti gyventi pagal Vestfalijos sutarties principus. Šis davė postūmį modernizuoti kariuomenę. Medicinoje liga privalo turėti priežastį. Jei priežastis nėra aiški, jos ieškoma, keliamos ir tikrinamos hipotezės. Jaunasis termino išradėjas nepraleido progos suformuluoti savo prielaidą, kuri, atpasakojant tuometinius terminus, skambėjo maždaug taip: „Iš esmės demoniškos kilmės smegenų liga, gyvybinių dvasių nuolatinės vibracijos tose vidurio smegenų skaidulose, kuriose įstrigę Tėviškės idėjų įspaudai.“¹⁷ Kiti ieškojo paprastesnių paaiškinimų. Pavyzdžiui, gydytojas J. J. Scheuchzeris teigė, kad galbūt šveicarų samdiniams nusileidus iš gimtųjų aukštumų į aplinkinių šalių lygumas, kuriose jiems teko kovoti, dėl atmosferos slėgio pokyčio kraujas plūstelėdavo į galvą ir tai sukeldavo nostalgijos simptomus¹⁸. Dar kiti nevengė visai originalių paaiškinimų – nuolatinis karvių varpelių skambėjimas pažeidžia ausų būgnelius ir smegenis...¹⁹

XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje *nostalgijos* apibrėžimas iš esmės pasikeitė. Neradus patikimos organinės priežasties, diagnozė persikraustė į psichiatrijos sritį. Iki XX a. vidurio ji buvo apibūdinama psichodinaminių tradicijų terminais kaip pasąmoninis siekis grįžti į motinos įsčias. Ji buvo laikoma imigrantų psichoze. Artėjant devintajam dešimtmečiui vertinimai tapo nuosaikesni, pagaliau įsivyravo tendencija priskirti nostalgiją depresijos formai ir prilyginti „namų ilgesiui“ (angl. *homesickness*), kuri patirdavo keturios žmonių grupės: imigrantai, pirmo kurso studentai, kariai ir jūrininkai²⁰. Pastaraisiais dešimtmečiais

¹⁷ MEDICAL DISSERTATION ON NOSTALGIA BY JOHANNES HOFER, 1688 Translated by CAROLYN RISER ANSPACH. – *Bulletin of the Institute of the History of Medicine* 2(6), AUGUST, 1934, Published by: The Johns Hopkins University Press, 376–391.

¹⁸ Routledge Clay, Wildschut Tim, Sedikides Constantine, Juhl Jacob 2013: Nostalgia as a Resource for Psychological Health and Well-Being. – *Social and Personality Psychology Compass* 7/11, 808–818.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Sedikides Constantine, Wildschut Tim, Arndt Jamie, Routledge Clay 2006: Self and Affect: The Case of Nostalgia. – J. P. Forgas (Ed.), *Affect in social thinking and behavior: Frontiers in social psychology*, New York, NY: Psychology Press, 9.

viskas apsvirtė aukštyn kojomis. Nostalgija iš patloginės būsenos virto efektyvia priemone egzistencinėms problemoms spręsti.

Šiuolaikinių nostalgijos tyrimų yra labai daug. XX a. viduryje psichologai skyrė tris *nostalgijos* sąvokos komponentes. Kognityvinė komponentė pabrėžia autobiografinio turinio atmintį. Jausminė nostalgijos komponentė buvo suprantama kaip negatyvios iki patologijos emocijos. Konatyvinė komponentė išreiškė siekį grįžti namo. Toks skirstymas į komponentes išliko, bet jų turinys buvo keičiamas ir tikslinamas. Pirmiausia nostalgija neapsiriboja autobiografinė atmintimi. Šiuolaikinė atminties samprata yra apibendrinta mentalinė simuliacija. Paprasčiau tariant, nostalgiją sukelia ne tik asmeniškai išgyventi prisiminimai, bet ir vaizduotės sukurti naratyvai, kurie gali būti siejami ne tik su praeitimi, bet ir su dabartimi ar ateities vaizdiniais bei svajonėmis. Ši mūsų proto veikla šiandien išsamiai mokslo tiriama kaip minties kelionės laike (angl. MTT – *mental time travel*). Kaip čia neprisiminti sovietinių laikų anekdoto apie tą, kuris dūsauja: „Aš vėl noriu į Paryžių.“ Paklaustas, ar jis kada nors tam Paryžių buvo, šis atsako: „Ne, bet vėl noriu...“ Net specialus terminas tokiai nostalgijai yra sukurtas – *anemoia*. Pastaruoju metu tyrėjai išsiaiškino, kad su nostalgija siejamos emocijos nėra vien negatyvios. Atrodo, kad gydytojai prieš kelis šimtmečius savo diagnozėje sukeitė priežastį su pasekme. Ne nostalgija sukelia neigiamas emocijas, bet atsiminimų ar vaizduotės sukurtų naratyvų neigiamas emocinis turinys sukelia nostalgiją kaip apsauginį mechanizmą. Tyrėjai išsiaiškino, kad nostalgiją gali sukelti ne tik vaizduotė, bet ir kiti faktoriai: vienatvė, socialinė izoliacija, beprasmybės pojūtis, nuobodulys ar tiesiog šaltis. Negatyvus yra nostalgiją sukeliantis turinys, bet pati nostalgija yra pozityvus potyris. Trumpai tariant – liūdna, kad neįmanoma grąžinti jaunystės, bet malonu jaunystę prisiminti.

Šianakt miegojo ramiai, vargus ir nelaimės pamiršęs.
Kol patekėjo skaisčioji žvaigždė, apreiškianti Žemei,
Kad pasirodys ryto duktė Aušra rožiapirštė,
Salą pasiekė, bangas nugalėjęs, mariaskrodis laivas.²¹

Pagaliau trečioji komponentė – siekis grįžti namo – ne visuomet turi tiesioginę fizinio persikėlimo erdvėje iš dabartinės buvimo vietos į gimtuosius namus prasmę. Tai paties žodžio pirmasis sandas – *nostos*. Šis jausmas žinomas nuo amžių. Plačiausiai žinomas biblinis Babilono nelaisvės epizodas, kurį mums primena garsusis vergų choras iš Džiuzepės Verdžio operos „Nabucco“. Tačiau tyrėjai priėjo prie išvados, kad nostalgijos esmė neapsiriboja tiesioginiu

²¹ Homeras, *Odisėja*, XIII GIESMĖ (92–95), iš graikų kalbos vertė Antanas Dambrauskas, Vilnius: Vaga, 1979.

geidžiamu persikėlimu erdvėje. Prisimintas Platono dialoge „Gorgias“ minimas paradoksas, kai kokio nors tikslo troškimas nepranyksta, tą tikslą pasiekus. Išsiaiškinta, kad nostalgija yra pozityvi būseną, skatinanti veikti. Nostalgiškas troškimas yra motyvuojantis.

Psichologai, kaip teisininkai ar istorikai, turi laiko išbandytą terminologiją. Šiandien jie dar gali pasitelkti ir eksperimentą bei neuropsichologijos ir neurofiziologijos tyrimo techniką. Mus domina ne atskiros detalės ar niuansai, bet žodžio semantikos raida. *Nostalgija* buvo dirbtinai sukurta žodžio forma siaurai medicinos sąvokai įvardyti. Per tris šimtmečius ji prarado siaurą medicininę reikšmę ir pritraukė visą pluoštą asociacijų, kurios suformavo šiuolaikinę bendrinės kalbos žodžio reikšmę, panašiai suvokiamą ir vartojamą daugelyje Europos kalbų. Naujai sukurtas medicinos terminas pataikė į plačią žmogiškų emocijų įvairovę, neturinčią aiškaus vardo. Dabartinė psichologija ėmėsi nostalgijos reikšmių lauką inventorizuoti.

Šiandien psichologų atskleidžiama nostalgija vadinamų jausmų įvairovė neabejotinai turėjo savo raišką kalbose ir kultūrose. Būdinga, kad romantinis sąjūdis rytinėse Europos valstybėse sužadino norą pabrėžti savų nostalgiją įvardijančių žodžių ir jų reikšmių ypatumus. Iš Rusijos kilusi Harvardo universiteto profesorė Svetlana Boym savo knygoje *Nostalgijos ateitis* prisimena įvairių šalių intelektualus ir poetus rašius apie čekų *litost*, rusų *toska*, lenkų *tęsknota*, rumunų *dor*²². Čia tinka ir mūsų *tauta*. Kiekvienas tų žodžių savaip ypatingas savoje kalboje. Kiekvienas linkęs romantiškus išgyvenimus pajausti savaip, bet pati romantika yra visiems žmonėms bendras jausmas. S. Boym prisimena ir savo Harvardo kolegos, iš Vengrijos kilusio Antikos žinovo, Gregory'io Nagy'io svarstymus apie *nostos* – pirmąjį nostalgijos sandą. G. Nagy'is remiasi žodžio *nostos* kilme iš *ide* šaknies *nos*, kuri reiškia 'grįžimą į šviesą ir gyvenimą'. Odisėjas grįžta namo ne tik iš Trojos, bet ir iš Hado²³. Todėl jis miega „vargus ir nelaimes pamiršęs“, kai jo laivas pasiekia gimtąją Itakės salą. Šis epizodas pabrėžia dar ir trečiąją, mitologinę, *nostos* plotmę, nes Odisėjas sugrįžta saulei tekant, kai pasirodo „ryto duktė Aušra rožiapirštė“. Visos šios trys plotmės – fizinė klajonė ir kelionė namo, psichinis prabudimas iš miego ir sapnų, iš pasąmonės klejonių į sąmonės šviesą ir mitologinis Saulės kelias nuo ryto iki vakaro ir nuo vakaro iki ryto – persikėlė į nostalgijos prasmų lauką.

²² Boym Svetlana 2001: *The Future of Nostalgia*, Basic Books.

²³ Ten pat.

Būkit pasveikinta, kuri, aidėjant žingsniams,
Sutikt ateinate iš šalto praeities koridoriaus tamsaus.
Būkit pasveikinta, vienatve, motin mano.²⁴

Oskaras Milašius pasitiko XX a. bandymu nusižudyti. Dar vaikas įmestas į Paryžiaus aplinką, jis sugebėjo įgyti išsilavinimą, tapti poetu. Legendiniai Paryžiaus požemiai turi stiprią trauką. Tai „Nuopolių poemos“ periodas, kuris atvedė į aklavietę. Jaunasis poetas kaip Odisejas nužengė į Hado tamsybes. Retas sugrįžta, nes paragauja Letos upės užmiršimo vandens. Likimas lėmė, kad jis liko gyvas. Gyvas, bet vienišas. Vienatvėje 1901 metais jis pasiekė dugną, vienatvėje 1914 metų pabaigoje jis regėjo viziją, kad buvo pakylėtas ant kalno, kur išvydo „Atminties saulę“. Poetui tai buvo „Septynių vienatvių“ periodas.

Beveik tuo pačiu metu, metais anksčiau (1913 metų spalį), stiprias vizijas turėjo Carlas Gustavas Jungas. „[...] važiuodamas traukiniu į Šafhauzeną Jungas būdraudamas regėjo viziją – pražūtingo tvano nusiaubtą Europą; po dviejų savaitių važiuojant tuo pačiu keliu regėjimas pasikartojė.“²⁵ „1925 m. Jungas pasakojo: „Aš jaučiau, kad man hiperkompensacinė psichozė, ir šis jausmas manęs neapleido iki 1914 m. rugpjūčio pirmosios.“ Po daugelio metų Mirceai Eliade’ei jis pasakė:

„Kaip psichiatras, aš susirūpinau ir svarsčiau, ar tik nepradedu „darytis šizofrenikas“, kaip mes tada sakydavome. [...] Aš kaip tik rengiau paskaitą apie šizofreniją, kurią turėjau skaityti kongrese Aberdine, ir be paliovos kartojau sau: „Kalbėsiu apie save! Labai galimas daktas, kad garsiai perskaitęs šį pranešimą išprotėsiu.“ Kongresas turėjo vykti 1914 m. liepą – kaip tik tuo metu, kai trijuose sapnuose regėjau save keliaujantį Pietų jūromis. Liepos 31 d., iškart po savo paskaitos, iš laikraščių sužinojau, kad prasidėjo karas. Pagaliau aš supratau. Ir kai kitą dieną išlipau iš laivo Olandijoje, nebuvo laimingesnio žmogaus už mane. Dabar buvau tikras, kad man negresia jokia šizofrenija. Supratau, kad mano sapnai ir vizijos kilo iš kolektyvinės sąmonės podirvio. Man teko išanalizuoti ir pagrįsti šį atradimą. Kaip tik šitai keturiasdešimt metų aš ir stengiausi daryti.“

Tada Jungas nusprendė, kad jo fantazija vaizdavo ne tai, kas nutiks jam, bet kas ištiks Europą. Kitaip tariant, tai buvo kolektyvinio įvykio nuojauta, kurią vėliau jis pavadino „didžiuoju“ sapnu.“²⁶

Kodėl Jungas nusiramino dėl savo psichikos būklės? Fantazijos sapnuose miego metu yra įprastas reiškinys, bet dienos metu pasitaikančios vizijos,

²⁴ Milašius Oskaras 2012: Rudens daina. – *Sutemų dainos*, Vilnius, vertė Vaclovas Šiugždinis, 99.

²⁵ Jung C. G. 2017: *Raudonoji knyga*, Liber Novus, Vilnius: Margi raštai, 34, 139.

²⁶ Ten pat, 44.

vadamos haliucinacijomis, pasitaiko daug rečiau. *Haliucinacija* – medicinos terminas, apibūdinantis spontaniškus vaizdinius nebūtinai regėjimo, bet ir kitų juslių. Tai nėra liga, bet gali būti ligos simptomas. Vaizdinių turinys būna labai įvairus ir medikams svarbiau yra ne pats turinys, bet haliucinacijų pobūdis. Jungą išgąsdino būtent vizijų intensyvumas. Kai paaiškėjo, kad vizijų turinys išreiškia nuojautą karo, kuris iš tikrųjų prasidėjo, jis apsidžiaugė ir nurimo. Vizijų pobūdis dėl to nepasikeitė. Jį nuramino turinys, nes jo šaltinis nebuvo jo paties pašamonė. Bet tai kėlė mokslinę problemą, kurią Jungas ėmėsi spręsti, pats sau sužadindamas vizijas ir jas analizuodamas. Ši analizė *Raudonosios knygos* pavidalu visiems prieinama tapo tik 2009 m. Ši empirinė medžiaga yra visų Jungo teorijų pagrindas. Pati problema lieka neišspręsta ir šiandien: ar atskiro žmogaus pašamonė gali turėti tiesioginę prieigą prie visos žmonijos ar atskirų tautų kolektyvinės informacijos, kurią Jungas vadino „kolektyvine pašamone“.

Oskaras Milašius nebuvo gydytojas, todėl jo reakcija į vizijas buvo kitokia. Vis dėlto iš esmės jis elgėsi panašiai kaip Jungas. Jis ėmėsi šifruoti vizijų turinį. Tą jis darė savo metodais. *Ars Magna* ir *Slėpiniai* – tai poezijos kūriniai. Jie mažai ką bendro turi su reliatyvumo teorijomis fizikoje. Einšteino reliatyvumo teorija be matematinio aparato yra niekas. Garsieji Einšteino minties eksperimentai apie keliones erdvėlaikiu be po jais slypinčių matematinių formų suvokimo geriausiu atveju tėra mokslinė fantastika. Milašius visą likusį gyvenimą šifravo savo vizijas. Nuo beprotybės jį gelbėjo gilus tikėjimas ir Katalikų bažnyčios praktika. Bet jam reikėjo dar kito inkaro. Trys Odisėjo kelionės planai atsikartoja asmeniškuose išgyvenimuose. Mitas yra pašamonės kalba. Išėjimas iš depresijos į pozityvius išgyvenimus yra antrasis *nostos* planas, kurį šiuolaikinė psichologija tiria kaip nostalgijos turinių spektrą. Bet Milašiui reikėjo grįžti namo tikrame fiziniame pasaulyje. Jis pasirinko Lietuvą.

Algirdas Patackas savo pasakojime apie tai kalba. Apie vietas, apie metafizinės tėvynės paiešką: „Turėt savo vietą, į kurią gali remtis, iš kurios yra kilęs.“²⁷ A. Patackas gyveno Lietuvoje, bet savo asmenišką kelionę į Hado karalystę patyrė KGB rūsiuose, kai prisiėmė okupuotos tėvynės likimą. Jo grįžimas namo, jo *nostos*, buvo kartu su savo šalimi – Sąjūdis ir Nepriklausomybė.

Įteikta 2021 m. gegužės 17 d.

ALGIRDAS SAUDARGAS

Lauryno Stuokos–Gucevičiaus g. 13–3, LT-01122 Vilnius, Lietuva

algirdassaudargas8@gmail.com

²⁷ Žr. Algirdo Patacko interviu, p. 294.